

О.В.Бугрій

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ РОЗУМОВИМ РОЗВИТКОМ І РОЗУМОВИМ ВИХОВАННЯМ

В статті розкривається суть понять «умственное развитие» и «умственное воспитание», показаны воспитательные возможности учебного процесса в современной школе.

The essence of the notions: "mental development" and "mental education" are revealed in the article. Educational abilities of the process of studies in modern school are shown.

Для успішного здійснення розумового виховання учнів доречно подати структуру і зміст поняття „розумова вихованість”, яке в сучасній педагогічній літературі майже не відрізняється від поняття „розумова розвиненість”.

Розвиваюче навчання зорієнтоване на досягнення певного рівня розумового розвитку і формування мотивів навчання, тобто пізнавальних інтересів. Важливо враховувати, що учень, засвоюючи зміст освіти і виконуючи різноманітні навчальні завдання, найчастіше стикається не з реальними умовами, а з ситуацією, що є моделлю певної області [2,19].

Часто у школяра складаються відношення не стільки до самої дійсності, скільки до її модельних уявлень, що породжує „розуміючі” мотиви (А.М.Леонтьєв) участі в оточуючій дійсності, тобто мотиви розсудкового (інтелектуального) характеру. Якщо пізнавальний інтерес спрямований на засвоєння учнями знань і способів діяльності лише заради їх обмежених індивідуальних цілей, то він не характеризує розумову вихованість, позаяк не відповідає цілям комуністичного виховання.

У структуру розумової вихованості особистості входять, з одного боку, розумова розвиненість (знання, уміння і навички, риси творчої діяльності, здатність до самоорганізації), з іншого – соціально значимі мотиви інтелектуальної діяльності (соціальні, моральні, мотиви спілкування, пізнавальні інтереси).

Таким чином, розумове виховання – це цілеспрямований, одночасний процес і розвитку учнів, і формування в них соціально значимих інтелектуальних мотивів. Його успішна реалізація сприяє формуванню комуністичних переконань, учні набувають світоглядних знань і вмінь ними користуватися в подібних і нестандартних ситуаціях. Емоційно-ціннісні відношення, що

виникають при цьому, надають знанням і вмінням особистого характеру, трансформують їх у переконання.

Якщо враховуються інтелектуальні можливості учнів і організована спеціальна робота з їх розумового розвитку в процесі навчання, то досягаються в основному цілі розвитку. А якщо враховується мотиваційна сфера особистості і ведеться цілеспрямована діяльність з її формування, досягаються також і виховні цілі.

За допомогою тільки репродуктивних методів навчання важко чи неможливо досягти органічного поєднання розумового розвитку і виховання. Це поєднання забезпечується в умовах застосування продуктивних методів навчання, позаяк залучення учнів до творчої діяльності створює специфічні для цих методів можливості формування і збагачення емоційного досвіду школярів. Саме в ситуаціях, пов'язаних із систематичним вирішенням творчих завдань, виникають переживання, через які і формується мотиваційна сфера особистості: емоційне, пов'язані з пошуком вирішень проблеми; радість відкриття; впевненість у своїх силах; намагання вирішувати ще складніші завдання; намагання мислити самостійно; очікування успіху у вирішенні проблеми; бажання брати участь у дискусіях, читати і дізнаватися все більше, потреба у самоосвіті.

Ці переживання і стимули сприяють формуванню мотивації навчання за умови цілеспрямованої роботи вчителя, коли долається односторонній розвиток будь-якого стану, якості особистості і досягається їх узгоджений розвиток: впевненість в собі поєднується з об'єктивною оцінкою учнем своїх можливостей; бажання висувати питання і захищати свою точку зору – з повагою до висловів інших, витримкою і коректною оцінкою різноманітних точок зору; віра у достовірність знань – з умінням сумніватися в них; спроби вирішувати завдання підвищеної складності – з умінням правильно оцінювати свої інтелектуальні можливості.

Розумове виховання учнів повинне бути організоване таким чином, щоб невідповідність між рівнем розумової розвиненості і мотивації була зведена до мінімуму.

Найкращі результати досягаються посередництвом поєднання продуктивних методів навчання і загальних методів виховання. У цьому випадку відбувається формування у школярів емоцій і почуттів, соціальних і моральних потреб, мотивів спілкування.

На основі використання взаємозв'язків, існуючих між проблемними методами навчання і методами виховання, вимагається охарактеризувати організаційні умови, що забезпечують розумове виховання. Умовно можна виділити три групи таких умов.

Перша з них пов'язана з реалізацією проблемного навчання, яке сприяє цілеспрямованому інтелектуальному розвитку і формуванню пізнавального інтересу до творчої діяльності, а також в органічній мірі – вихованню соціально значимої мотивації учіння. У даному випадку процес розумового виховання протікає через розвиток за схемою „розвиток – мотивація”, що недостатньо для цілісного формування соціально значимих мотивів учіння. На новий рівень розумового виховання підіймає залучення учнів до розв'язання проблемних завдань, тобто до керованого вчителем самостійного пошуку не відомих школяреві знань і способів діяльності.

Проблемі завдання повинні відповідати основним ідеям навчального предмета, методам тієї науки, котра у вигляді її основ подана даним навчальним предметом у навчальному плані школи, повинні передбачати у структурі свого рішення проявлення основних рис творчої діяльності і забезпечувати різний рівень складності таких вирішень.

Для того, щоб проблемне завдання було прийняте суб'єктом, необхідна максимальна індивідуалізація і диференціація процесу навчання при використанні проблемних методів навчання. Так звана орієнтація тільки на „середнього” учня затримує темп просування інших школярів. Недоступність проблемного завдання слабким учням зводиться до нуля без всяких зусиль, невдача веде до зниження зацікавленості творчою діяльністю, до емоційних депресій. Для добре підготовлених учнів те чи інше завдання, яке вчитель пропонує як проблемне, може

виявитися звичайним, репродуктивним, що не послугує їх творчому росту і формуванню мотивів інтелектуальної діяльності.

Індивідуалізація і диференціація на практиці реалізується наступним чином: вчитель організує пізнавальну діяльність учнів за варіантами під час розв'язання проблемних завдань таким чином, що сильним учням пропонується завдання підвищеної складності, а слабким – порівняно полегшені. При цьому вчитель використовує різноманітні прийоми стимулювання позитивного ставлення до запропонованого завдання: повідомляє додаткові дані, вказує джерела пошуку, змінює його формулювання, розбиває на підзавдання тощо.

При цьому виникає ряд об'єктивних труднощів: різні навчальні можливості учнів (одні в більш короткий термін засвоюють запланований навчальний матеріал на рівні творчості, іншим потрібно більше часу), неможливість затримуватися на кожній темі доти, доки всі учні не засвоять на однаковому рівні її основні положення, проблеми при виборі і складанні різноманітних варіантів пошукових завдань.

Сприяє розумовому вихованню прийом, що виправдав себе в нашій практиці, – розв'язання „однакових” проблемних завдань, запропонованих у письмовому вигляді. Але в такому випадку саме завдання містить або підказку, або звужений пошук розв'язання. Тільки на перший погляд воно має однакову складність, насправді ж, знаючи, які труднощі виникнуть у слабого учня, вчитель вводить до її змісту додаткову інформацію, знання якої є умовою успішного пошуку її розв'язання. При цьому можливі зміни в умові даних, опису окремих кроків пошуку, обмеження спрямувань пошуків та ін. Усе це сприяє створенню необхідного емоційного тону в класі, формуванню колективізму в навчанні.

Наприклад, учням VII класу на уроці хімії пропонувалося розв'язати задачу: „Виходячи з яких двох складних речовин можна отримати оксид міді і хлорид міді?” Якщо виникали труднощі, то з'являлося інше

формулювання: „Яким чином, виходячи з гідрооксиду міді і соляної кислоти можна отримати оксид міді і хлорид міді?“ Якщо і з таким доповненням учень не перейшов до розв'язання, то в умову задачі вводилася назва речовини і її формула.

Однією з необхідних умов розумового виховання є створення вчителем спеціальних інтелектуальних труднощів у пошуковій діяльності школярів. Звернення до них і їх оптимальне розв'язання сприяє вихованню у школярів таких якостей, як готовність долати труднощі, впевненість у своїх інтелектуальних можливостях, наполегливість і цілеспрямованість тощо. Стани учнів, що виникають при цьому, важливі як джерело набуття досвіду емоційно-моральних переживань, долаття невдач і труднощів, набуття радості пізнання і відкриттів. З точки зору психології, „контраст діє таким чином, що задоволення після незадоволення здається сильнішим, а незадоволення відчувається сильніше після задоволення”[1,70].

Розв'язання пошукових завдань повинне бути організоване з урахуванням темпів мисленнєвої діяльності кожного школяра. Якщо цієї умови не дотримуватися, то у багатьох із них виникають емоції, не пов'язані з безпосередньою пошуковою діяльністю. Один із можливих шляхів їх подолання пов'язаний з розв'язанням вдома тих завдань, які учні не встигли виконати під час уроку. Таким чином, у певній мірі можна нейтралізувати негативні мотиви і викликати позитивний емоційний настрій.

В основі виділення другої групи умов розумового виховання – різноманітні поєднання методів виховання з методами проблемного навчання. Можливі їх різноманітні модифікації. Наприклад, корисно періодично давати школярам із завищеною самооцінкою пізнавальні завдання і питання підвищеної складності.

Не менш важливим є завдання зміни ставлення до навчання, стимулювання прагнень до успіхів у навчанні в учнів із низькими показниками. Його розв'язання є ефективним на прикладі успішного просування у творчій діяльності окремих учнів. Досвід свідчить, що підвищення

пізнавальної активності учнів можна досягти шляхом систематичного їх залучення до вирішення пізнавальних завдань, відібраних з урахуванням їх інтелектуальних можливостей. Успіх цих школярів позитивно проявляється і на їх ставленні до навчання, і результатах пізнавальної діяльності інших учнів.

Часто перед учителем виникає необхідність подолання психологічного бар'єру - страху перед незадовільною оцінкою недостатньо готових до творчої діяльності учнів. У цьому випадку оцінка за те чи інше завдання творчого характеру не ставиться доти, доти школярі не досягнуть позитивних результатів.

Обов'язковою умовою виховання колективізму, формування „стосунків відповідальної залежності” (А.С.Макаренко) кожного його члена є залучення всіх учнів класу у досягненні мети пошуку під час розв'язання проблемних завдань і проведення евристичних бесід. Така організація творчої діяльності вимагає звернення і до продуктивних методів навчання, і до методів стимулювання (висування єдиних вимог, постановка перспективи), і до методів формування суспільної поведінки (привчання і вправи).

Пізнавальні дії учнів повинні оцінюватися не за формальними результатами діяльності, а у відповідності з тими зусиллями, які учень затратив у ході розв'язання проблемних завдань і під час відповіді на запитання евристичної бесіди. Диференційована оцінка навчальної праці не за здібностями учнів, а за їх ставленням до інтелектуального напруження, за темпами просування – суттєва умова розумового виховання і свідоцтво поваги до особистості школяра.

Третя група організаційних умов пов'язана із застосуванням загальних методів виховання і спрямована на формування мотивації навчання. Безпосередній вплив на мотиваційну сферу особистості здійснюється шляхом переконання, пояснення, стимулювання, перспективи. При цьому вчитель враховує найменші прояви зацікавленості, захоплення учнів і використовує їх у

вихованні, в навчальній діяльності, у вирішенні пізнавальних завдань, включаючи до їх змісту цікаві наукові чи життєві факти, з якими ознайомлений учень і трактування яких неоднозначне.

Обов'язкова умова – це прояв з боку вчителя такту, терпимого ставлення навіть до невдалих відповідей, своєчасний відгук навіть на незначний успіх пошуку учня. Це викликає в нього внутрішню насолоду, упевненість у своїх силах, намагання підтвердити свої досягнення.

Під час проведення диспутів, суперечок, евристичних бесід необхідно дотримуватися певних правил, наприклад таких: „сперечатися по суті, уникати в дискусії образливих реплік, зауважень, поважати точку зору опонента, прагнути зрозуміти її перш ніж критикувати; проявляти витримку і стриманість у суперечці, які дають змогу ретельно зважити думку опонента і сформулювати істину, а не демонструвати свою красномовність; проявляти скромність і самокритичність, уміння з гідністю визнати недостатність своєї аргументації” [3,93-94].

Успіху формування мотивів навчання сприяють різноманітні прийоми, наприклад звернення до цікавих матеріалів, підбір різноманітних джерел зі статей, журналів, книг, із яких учитель вибирає найцікавіші уривки. У багатьох дітей з'являється потреба заглянути до вказаних джерел, виникають питання. Для відповіді на них можна виділити в уроці „хвилину цікавого” або організувати після уроків „час запитань і відповідей”.

Важливе значення у формуванні соціальних мотивів має переконання в соціальній та особистісній необхідності навчання у школі. Завдання вчителя будь-якого предмета – переконати учнів у зростанні ролі знань в умовах науково-технічного прогресу, в необхідності безперервної освіти, у тому що навчання було і залишається головною працею школяра.

Усе вище сказане має важливе значення для правильного розуміння співвідношення між розумовим розвитком і розумовим вихованням. Слід залучити увагу вчителів і методистів до того педагогічного факту, що

методи навчання, призначенні для стимуляції розумового розвитку учнів, не виконують виховних функцій самі по собі, якщо не використовуються додаткові педагогічні впливи, що виходять за рамки цих методів.

Дидактика не може обмежити коло своїх інтересів дослідженнями гностичних проблем. Щоб здійснити на практиці єдність освітньої, виховної і розвиваючої функцій, слід передусім чітко уявити собі специфіку кожної з них. Розрізнення розумового розвитку і розумового виховання необхідне для повороту дидактичних досліджень до проблематики виховання, щоб у теорії і на практиці розкрити виховні можливості навчання і поєднати методи навчання і виховання в єдиному навчально-виховному процесі.

Література

1. Дерябин В.С. Чувства влечения, эмоции. – М., 1970
2. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. М., 1981
3. Ружин В.И. Уметь убеждать. – М., 1980